

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
 เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕
 งานคว่ำเอาวิมุตติธรรมมาครอง

การแกกัเลสไม่ว่ากัเลสประเภทใด อยู่ในหัวใจดวงใด ในครั้งใดสมัยใด ย่อมเป็นสิ่งที่แกกัด้วยกันทั้งนั้น เราอย่าให้กัเลสแทรกเข้ามาในจิตใจว่าการแกกัเลสนี้แกกัยาก จะเป็นการตัดทอนกำลังความอุตสาหะพยายามของตนลงโดยไม่รู้สึกรู้ตัว คำว่ายากนั้นคือเรื่องของกัเลส คำว่าจะแกกัจะถอดจะถอนให้ได้โดยลำดับ จนกระทั่งแกกัหรือถอดถอนได้โดยสิ้นเชิง ไม่ยอมให้ซากกัเลสยังเหลืออยู่บนหัวใจแม้ชนิดเลยนั้น เป็นเรื่องของธรรมเป็นเรื่องของผู้เชื่อธรรม เป็นเรื่องของผู้หวังพ้นกัเลสภัยจากธรรม เป็นเรื่องของผู้หวังพึ่งธรรม จงจำให้ดีและถึงใจตลอดไป

การจะทำความดีประเภทใด ๆ เฉพาะนักบวชเราคือการนั่งสมาธิภาวนา เดินจงกรม เพื่อแกกัเลสโดยตรง กัเลสย่อมจะแทรกเข้ามาว่าเป็นของยาก ว่าเป็นของลำบาก ว่าเป็นความทุกข์ทรมาน ว่าเป็นของเหลือวิสัยจะทำได้ ว่าเป็นความบีบบังคับมากผิดงานทั้งหลายที่เคยทำมา นี่คือการต้านทานของกัเลสที่จะให้ท้อถอยอ่อนแอ หรือลดละงานที่เป็นความดีนั้นไปเสีย แล้วถูกกัเลสจูดลากไปตามทางอันดั้งเดิมของมันโดยไม่รู้สึกรู้การ เรียนเรื่องของกัเลส ต้องเรียนให้รู้ไปในขณะเดียวกันกับที่เราประกอบความพากเพียรทุก ๆ ประโยค เพราะกัเลสจะแทรกเข้าไปทุกกระยะ โดยที่เราไม่รู้ว่าความคิดความเห็นดังที่กล่าวมาโดยย่อนี้เป็นกัเลส ทั้ง ๆ ที่นั่นคือความคิดความเห็นอันเป็นกัเลสโดยตรง ที่กีดขวางทางดำเนินเพื่อจะแกกัหรือจะถอดถอนมันออกจากใจ

ธรรมทุกประเภทเพื่อตัดเพื่อฟัน เพื่อถากถางสิ่งกีดขวางคือกัเลสทั้งมวลออกจากใจทั้งนั้น มิใช่สิ่งเป็นภัยให้ทุกข์แก่ผู้บำเพ็ญ กัเลสต่างหากที่เป็นภัยและให้ทุกข์แก่สัตว์โลกเรื่อยมา ท่านผู้แสวงธรรมมาได้นี้ท่านยากหรือไม่ยาก แต่พระองค์ไม่ได้ทรงคำนึงถึงเรื่องความยากความลำบากนั้น เพราะเป็นเรื่องของกัเลสที่เป็นภัยให้ทุกข์แก่พระองค์อยู่แล้ว แต่จะคำนึงถึงความเพียรพยายามด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่จะให้เป็นผลสำเร็จตามความมุ่งหมายเท่านั้น จนผ่านพ้นไปได้ด้วยความเพียรพยายาม มิใช่เพราะความท้อถอยน้อยใจ และนำธรรมของจริงมาสั่งสอนพวกเราจนกระทั่งปัจจุบันนี้ นี่คือศาสตราของเรที่ท่านดำเนินอย่างนี้ จงยึดเป็นหลักใจและความเพียรทุกด้าน เพื่อต่อต้านและปราบปรามกัเลสให้สิ้นซากไป ใจจะประเสริฐเลิศเลอในไตรภพ อุทานได้ว่า เรียนจบแล้วการเกิดตายในแควดวงของกัเลส

เราเป็นลูกศิษย์ตถาคต อย่างกลายเป็นบ่อของกิเลสในคราบแห่งพระไป จะผิดความมุ่งหมายและทางดำเนินแล้วไม่ถึงจุดหมายปลายทางได้ ดังที่พวกเราทั้งหลายทำความพากเพียรมาตั้งแต่วันบวชจนกระทั่งถึงบัดนี้ ผลแห่งธรรมที่บำเพ็ญมานั้นปรากฏอย่างไรบ้าง หากปรากฏบ้างก็พอจะมีทางหลุดลอยหรือเล็ดลอดออกมาจากเงื้อมมือของกิเลสได้เป็นลำดับ หากยังไม่เห็นผลอะไรเลย ก็คือเรายังจมอยู่ในอำนาจของมันหาทางออกยังไม่ได้แน่แล ทั้ง ๆ ที่กำลังประกอบความพากเพียรอยู่ก็อยู่ในความครอบงำของมัน ความกระตุกของมันจนก้าวไม่ออก นี่จึงคิดคำนึงให้มากบวกันกับความเพียรทุกประโยคเพื่อเป็นกำลังหนุนกัน

สติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ เคยพูดเสมอไม่เคยละไว้ในธรรมทั้งสองประเภทนี้ เพราะเป็นเครื่องมือที่ทันเหตุทันผลกิเลสทุกประเภทมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล ธรรมเหล่านั้นเป็นธรรมเครื่องหนุน กิเลสตัวใดที่จะไม่ถือจิตเป็นที่อยู่ที่อาศัย เป็นที่เหยียบย่ำทำลายของตนย่อมไม่มี ถ้าจะพูดเหมือนกับสิ่งที่มีวิญญูณก็ว่า กิเลสรักที่สุด สงวนที่สุดก็คือใจ ธรรมรักที่สุด สงวนที่สุดก็คือใจ แต่ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่มีวิญญูณ แต่เป็นสิ่งที่เหนียวแน่นอยู่โดยหลักธรรมชาติของมันอย่างนั้น จึงต้องได้ทำความพยายามอย่างมีแบบมีฉบับ มีเหตุมีผล มีหลักมีเกณฑ์เป็นเครื่องดำเนินอยู่โดยสม่ำเสมอ ไม่สักแต่ว่าทำ ไม่สักแต่ว่านั่งภาวนา เดินภาวนาเฉย ๆ สติต้องติดแนบกับจิตเป็นเครื่องรักษาจิตอยู่เสมอ

จิตจะถูกกิเลสผลักดันออกไปทางใด ย่อมแสดงความกระเพื่อมขึ้นมาให้รู้ให้เห็นเฉพาะอย่างยิ่งสังขารชั้นนี้ เพราะถูกผลักดันออกมาจากภายในให้คิดให้ปรุงเรื่องของกิเลสทั้งหมด ขึ้นชื่อว่าธรรมแล้วมันไม่ยอมให้คิดไม่ยอมให้ปรุง ไม่ยอมให้จำให้คาดให้หมาย แต่ให้คิดให้ปรุงให้คาดให้หมายให้สำคัญไปในแถวของกิเลสทั้งหมด เพราะเวลานี้กิเลสมีอำนาจเหนือชั้น มีสัญญา สังขารชั้นนี้เป็นต้น จึงต้องใช้ชั้นเหล่านี้เป็นเครื่องมืออยู่ตลอด และสิ่งนี้เป็นมรดกของมันที่ผลิตขึ้นมาด้วย ธรรมยังไม่มีกำลังวังชาพอที่จะยึดเอาชั้นเหล่านี้มาใช้เพื่อประโยชน์ของตนได้ตามความต้องการ จึงถูกยื้อแย่งแข่งดีกันอยู่เสมอระหว่างกิเลสกับธรรม

นักปฏิบัติจงประมวลกองทุกข์ทั้งหมดมาสู่ภพชาติปัจจุบันนี้ หากสมมุติว่าเราเกิดในภพนั้นกองทุกข์เท่าภูเขาภูนั้น ภูนั้นเท่าภูเขาภูนั้น ๆ ในสามแดนโลกธาตุนี้จะมีตั้งแต่กองแห่งทุกข์ของเราคนเดียวเป็นภูเขามาก หาทึบปลงที่วางทุกข์ของผู้อื่นไม่ได้เลย เพียงแต่ทุกข์ของเราคนเดียวนี้ก็เต็มหมดทั้งสามแดนโลกธาตุนี้แล้ว แล้วใครเป็นผู้แบกผู้หามผู้รับภาระในกองทุกข์ทั้งหมดนั้น ก็คือใจเท่านั้นเป็นผู้รับภาระแต่ผู้เดียว เท่าที่เราลืมนื้อลืมตัวในสิ่งที่เข้ามาแล้ว ทั้ง ๆ ที่เป็นความทุกข์ความทรมาน เป็น

สิ่งที่น่าขยะแขยงน่าเข็ดหลาบเพียงไร ก็เพราะความจำความรู้ตามสิ่งที่เคยเป็นมานั้น เราลืมไปหมด จำไม่ได้ ถูกกลบฝังไปหมดด้วยความหลงลืม จึงเป็นเหมือนว่าเราไม่เคยเกิดเคยตาย ไม่เคยได้รับความทุกข์ความลำบากในภพใดชาติใด สูงๆ ต่ำๆ ลุ่มๆ ดอนๆ และไม่เคยมีความทุกข์กตขี้บังคับทรมานจิตใจของเราเลย จึงทำให้เกิดความประมาทลืมตัวได้เพราะความหลงลืมเหล่านี้

หากเราสามารถหยั่งทราบความเป็นมาของเราแล้ว จะไม่มีสิ่งใดเลยในสามแดนโลกธาตุนี้จะน่ากลัวน่าขยะแขยงน่าเข็ดหลาบ ยิ่งกว่ากองทุกข์ที่ผลิติดอกมาจากความเกิดนั้น จะเป็นตัวภัยที่สำคัญที่สุด เป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงและน่ากลัวน่าเข็ดหลาบที่สุดในขณะเดียวกันความพากเพียรที่จะตะเกียกตะกายออกจากกองเพลิงใหญ่เหล่านี้ก็จะมีกำลัง สติซึ่งไม่เคยมีเลยก็จะมี ปัญญาที่จะเสาะแสวงหาทางเล็ดลอดออกไปให้พ้นไฟประลัยกัลป์นี้ก็มีขึ้นตามๆ กัน ความพากเพียร ความอุตสาหะพยายาม ความอดความทนจะเป็นธรรมเกี่ยวโยงติดแนบเป็นอันเดียวกัน และหมุนตัวออกไปได้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะมีพลังมากเนื่องจากความเข็ดหลาบ เนื่องจากความกลัวทุกข์เป็นพลังหนุน

เช่นเดียวกับเรากลัวเสือ เสือวิ่งตามไล่กัด หูดหวิดๆ อยู่แล้ว ใครจะไปนอนคอยให้เสือกัดเสือกินอยู่แบบคนตายแล้วเล่า นอกจากจะหมดกำลังเสียจริงๆ ไปไม่ได้แล้วถึงจะยอมล้มลง และตัวสั้นหมดทำให้มันกัดกินไป หากยังพอตะเกียกตะกายได้แล้ว จะไม่มีรายใดเลยนอนคอยให้เสือกินอยู่ทำเดียว สิ่งที่ได้รับผิดชอบตามสัญญาตัญญาในตัวเรามีเท่าไร ต้องตะเกียกตะกายเพื่อหนีตายไปพร้อมๆ กันหมดนั่นแล แต่ทุกข์นี้ร้ายกว่าเสือร้ายเท่าพันทวี เพราะเคยเป็นมามากเป็นมานานในจิตใจของเราแต่ละดวงๆ และในภพของเราแต่ละภพแต่ละชาติ ประมวลมาแล้วไม่มีที่เก็บ เต็มไปหมด ทำไมจะไม่กลัวเมื่อเห็นประจักษ์ใจอยู่เช่นนั้น

แต่นี้ก็เพราะความหลงความลืม อวิชามันปิดมันกั้นไว้เสีย มาถูกกระทบกระเทือน มาโดนแล้วโดนเล่า แยกแล้วแยกเล่า ถูกเผาแล้วเผาก็ลืมไปหมดเสียจำไม่ได้ จึงเป็นเหมือนว่ามีทุกข์เพียงเล็กน้อยและนอนใจตามนิสัยของคนที่ไม่สนใจสลบจากโมหะอวิชชาไม่คิดหาทางพ้นตัว จึงทำให้หัวใจไม่อยากจะประกอบความพากเพียร เพื่อตะเกียกตะกายให้รอดพ้นไปจากกองทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้ได้ ความจริงแล้วเป็นดังที่อธิบายมานี้

ในเรื่องความทุกข์ทั้งมวล เป็นสิ่งที่น่ากลัวน่าขยะแขยง น่าเข็ดหลาบ ไม่มีอันใดเสมอ ในเราแต่ละรายๆ นี้เคยเป็นมาเช่นนั้นแล้ว แล้วยังจะต้องแบกหามหรือทนความทุกข์ความทรมาน ซึ่งจะแผดเผาเพราะอำนาจกิเลสไปอีกก็กัปปันไม่ถ้วน ถ้าไม่รีบสลัด

ปิดทั้งเสียด้วยความพากเพียร ด้วยการแก้การถอดถอนต้นเหตุของมันคือตัวกิเลสให้หมดจากใจโดยสิ้นเชิงและหายห่วงแต่บัดนี้ ไม่มีทางอื่นเป็นทางหลักเลี้ยงทุกข์ทั้งหลาย ซึ่งฝังจมอยู่ภายในใจ ถ้าไม่จ่อความพากเพียรเข้าไปสู่จุดนั้น ดังพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายท่านทรงดำเนินและดำเนินมา และประกาศธรรมให้พวกเราทั้งหลายทราบทุกวันนี้ สอนด้วยความเห็นภัยและเห็นคุณอย่างแท้จริง ไม่มีสิ่งใดจะจริงแท้แน่นอนอนเสมอธรรมของพระพุทธเจ้าและความรู้ความเห็นของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย

เราเชื่อพระพุทธเจ้า เชื่อสาวกทั้งหลาย ต้องน้อมเข้ามาสู่จิตใจ ให้เห็นว่าภัยที่กล่าวแล้วทั้งหมดนั้นเป็นภัยที่สด ๆ ร้อน ๆ เผาอยู่ในจิตใจนี้เรื่อยมา จะเป็นอดีตมาแล้ว ก็คือเผาอยู่ที่จิตใจดวงปัจจุบันนี้ จะรับเคราะห์กรรมต่อไปในอนาคตข้างหน้าก็ไม่ใช้ผู้ใดจะมารับแทน นอกจากใจดวงนี้เท่านั้น ซึ่งเป็นภษณะของกองทุกข์ทั้งหลายอยู่แล้ว จึงควรอย่างยิ่งที่จะประกอบความพากเพียรด้วยความขะมักเขม้นเป็นความดูดตี๋ม ปิดติยินดีที่จะหลุดพ้นออกจากกองทุกข์ได้ด้วยความตะเกียกตะกายนี้ โดยไม่คิดคำนึงถึงว่าการประกอบความพากเพียรนี้เป็นความลำบาก อันเป็นแง่แห่งความหลอกลวงของกิเลสประเภทนั้น ๆ ที่แทรกไปโดยลำดับในประโยคแห่งความเพียร

การทำสมาธิภาวนา ผู้ฝึกหัดเบื้องต้น ก็มีธรรมหลายบทหลายบาทที่ควรจะต้องเลือกได้ตามจริตนิสัยที่ชอบของตน เช่น อานาปานสติ ก็เคยอธิบายให้ฟังแล้ว ผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินก็มี ฟังกำหนดลมหายใจเข้าออก ลมที่ผ่านเข้าออกมากกว่าเพื่อน เช่น ตั้งจมูกเป็นต้น เป็นที่สัมผัสเด่นชัดของลมที่ผ่านเข้าออกมากกว่าเพื่อน ฟังกำหนดความรู้ อยู่ในจุดที่ลมสัมผัสนั้น ด้วยความมีสติระมัดระวัง อย่าได้ส่งใจไปอื่น อย่าคาดเหตุคาดผลนอกเหนือจากหลักความจริง คือจิตกับลมที่สัมผัสสัมพันธ์กันนั้น นั่นคือหลักความจริงอยู่ที่ตรงนั้น ผลจะปรากฏขึ้นที่นั่นแห่งเดียว

ลมเข้าก็ให้รู้ ลมออกก็ให้รู้ แต่ไม่ให้ตามลมเข้าไปและออกไป ให้ทำความรู้อยู่กับลมอย่างเดี่ยวเท่านั้น ไม่ต้องคาดต้องคิด ไม่ต้องหาภาวระความยุ่งเหยิงวุ่นวายใด ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานของตนในขณะนั้น ให้มีความรู้กับลมที่สัมผัสกันเท่านั้น นี่คือการภาวนาด้วยความถูกต้อง และจะหยั่งเข้าสู่ความสงบจนได้ไม่สงสัย ถ้ามีสติกำกับอยู่กับลมดังที่กล่าวแล้ว

การภาวนาด้วยลมก็ดี ด้วยธรรมบทใดก็ดี เราไม่มุ่งหมายจะเอาลมและเอาธรรมบทนั้น ๆ มาเป็นหลักเป็นเกณฑ์เป็นสาระแก่นสารเป็นมรรคผลนิพพาน เป็นความหลุดพ้นจากทุกข์ แต่เราหมายเอาใจดวงที่รู้ ๆ อยู่ต่างหาก เหตุที่อาศัยธรรมเหล่านั้นหรือบริกรรมในธรรมบทนั้น หรือนำธรรมบทนั้น ๆ มาภาวนาก็เพราะจิตของเรายังไม่มีที่ยึดที่เกาะ จึงต้องอาศัยบทธรรมนั้น ๆ มีลมหายใจเป็นต้น เป็นที่ยึดที่เกาะของจิต เพื่อ

จิตจะได้ตั้งเนื้อตั้งตัวตั้งหลักตั้งฐานได้ในจุดนั้น ๆ หรือในธรรมนั้น ๆ แล้วหยั่งเข้าสู่ความสงบได้ เมื่อจิตสงบลงไป ความรู้นี้จะเด่นชัด แม้ที่สุดคำบริกรรมที่กำลังบริกรรมอยู่นั้นก็กลมกลืนเป็นอันเดียวกับความรู้ คำบริกรรมนั้นก็หมดความจำเป็นในขณะที่จิตได้เข้าสู่ความสงบอันควรปล่อยวางคำบริกรรมได้แล้ว

อานาปานสติก็เช่นเดียวกัน ไม่ผิดอะไรกัน เมื่อลมละเอียดลงไป ๆ ก็รู้ คำว่าลมละเอียดก็ได้แก่จิตละเอียดไปตามกัน เมื่อถึงขั้นที่ละเอียดเต็มที่ของลมแล้ว ๑.ลมเหมือนไม่มี ๒.ปรากฏชัดเจนในจิตว่าลมนี้หมดไป ลมหมดไปก็หมดไป เราไม่ได้ภาวนาเอาลม แต่เราภาวนาเอาจิต เมื่อจิตรู้อยู่แล้ว นั่นแหละคือจุดหมายที่เราต้องการ ให้อยู่กับความรู้ที่นั่นเสีย ไม่ต้องไปกังวลกับลมที่ละเอียดลงไปและหายไปแล้วนั้น เราตามถึงความรู้แล้ว ลมก็ส่งถึงความรู้แล้ว แล้วลมก็หมดปัญหาไป

ไม่ต้องไปคาดไปคิด กลัวเป็นกลัวตายเพราะลมหมดไป เนื่องจากความรู้มีอยู่แล้วจะไม่ตาย อยู่กับความรู้ที่นั่น เมื่อควรแก่กาลแล้วก็ขยับตัวออกมา ลมก็มีมาตามเดิม ทุกสิ่งทุกอย่างก็มีอยู่ตามปกติของเรา เป็นแต่เพียงว่าจิตของเราไปยึดไปสำคัญต่าง ๆ ในอาการนั้นว่าเป็นอย่างนั้น อาการนี้เป็นอย่างนี้ แล้วกวณตัวเองหาความสงบไม่ได้เท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงภาวนาเพื่อการปล่อยวางอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ให้อึดลมหรือคำบริกรรมนั้นเพียงอารมณ์เดียว เพื่อจิตจะได้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง นี่การภาวนาเบื้องต้นเป็นอย่างนี้ ให้อึดนี้เป็นหลักเป็นเกณฑ์และเข้าใจว่าไม่ผิด ถ้าทำอย่างนี้แล้วจะเห็นความแปลกประหลาด ความสงบไม่เคยเห็นก็จะเห็น ความเย็นใจความแปลกและอัศจรรย์ก็จะเห็นไปโดยลำดับลำดับตามความละเอียดของจิตของการภาวนา

นี่คือภาคสมณะ ก็เคยได้อธิบายให้ฟังแล้ว ภาคสมณะนั้นไม่กว้างขวางมากมายนัก มีจิตเป็นที่รวมดังที่กล่าวนี้ จะภาวนาบทใดก็ตาม ตามแต่ความถนัดของจริตจิตใจเรานำมาบริกรรมได้ทั้งนั้นไม่ขัด

ส่วนปัญญา นี่ต้องได้ใช้ความคิดความอ่าน พาคิดพาอ่านพาพิจารณาไตร่ตรอง ปัญญาถ้าไม่ใช้ก็จะนอนจมอยู่กับความสงบนั้น แล้วก็ไม่ได้ถึงไหน มีแต่ความสงบอยู่เพียงเท่านั้น ไม่เปลี่ยนแปลงสภาพของตัวเองให้มีความละเอียดแยกกาย และสอดส่องมองทะลุเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ซึ่งฝังจมอย่างละเอียดอยู่ในจิต จึงต้องใช้ปัญญาพิจารณาเฉพาะอย่างยิ่งรูปขันธ์เป็นสำคัญ คือกายนี้ ไม่ว่ากายนอกกายใน ให้ถือเป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณาเสมอไป ตามแต่ถนัดในกาลใดเวลาใด จะควรพิจารณาข้างนอกหรือข้างใน รูปนอกหรือรูปใน กายนอกหรือกายใน กายเขาหรือกายเรา ร่างกายใครก็ตาม แม้สัตว์เดรัจฉานก็ไม่ขัดข้อง พิจารณาได้ทั้งนั้น เพราะเป็นธรรมเหมือนกันรวมอยู่ใน

อนิจจัง ทุกขัง อนตตา รวมอยู่ในปฏิภูมิลโสโครก เพื่อความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด ยินดีด้วยกัน พึงพิจารณา

ปัญญาถ้าไม่นำออกใช้จะไม่ก้าวออก จะไม่ปรากฏว่ามีปัญญาเลย จะเห็นแต่ความรู้เด่นชัดละเอียดลอออยู่ภายในเท่านั้น ซึ่งความรู้นั้นก็ เป็นความรู้ที่กลืนกิเลสทั้งหลายนับแต่ รูปุปาทานกฺขนฺโธ เวทูปาทานกฺขนฺโธ เป็นต้นไป ยึดอยู่ในรูปชั้นรู้ที่ ยึดอยู่ในรูปชั้น ในเวทนาชั้น ในสัญญาชั้น ในสังขารชั้น ในวิญญาณชั้น ถึงจะละเอียดก็ละเอียดอยู่ในความยึด ถอนไม่ได้ถ้าไม่ใช้ปัญญาออกแยกแยะพิจารณา มีรูปชั้นเป็นสำคัญในขั้นเริ่มแรก แต่จะแยกไปทางเวทนาชั้น สัญญาชั้น ตามโอกาสอันเหมาะสมในเวลานั้นก็ไม่ขัดข้อง ทั้งๆ ที่เรากำลังพิจารณารูปชั้น จิตใจซึมซาบจะซึมซาบไปถึงเวทนาชั้น เช่น สุข ทุกข์ เจ็บๆ หรือสัญญา สังขารชั้นก็ตามเป็นธรรมดาไปด้วยกันทั้งนั้นในขณะนั้น และพิจารณาได้ด้วยกันตามความเหมาะสม

การพิจารณาในรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น เป็นการทำงานเพื่อถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในชั้นนี้ ด้วยความรู้แจ้งแทงทะลุของปัญญาด้วยกันทั้งนั้น จึงไม่ผิด ให้ใช้ปัญญาพิจารณาอย่าอนใจ ปัญญาจะเกิดจะมีขึ้นด้วยการนำออกใช้ ด้วยการชอบใคร่ครวญไตร่ตรอง ช่างนอกก็ตามช่างในก็ตามพิจารณาแล้วพิจารณาเล่า หากจะสะดุดในขณะใดขณะหนึ่งจนได้ถ้านำออกใช้ นอกจากไม่นำออกใช้ มีแต่ความสงบก็จมอยู่นั้นตลอดไป จิตไม่มีทางที่จะเปลี่ยนสภาพออกสู่ความแยกกาย เห็นความสว่างกระจ่างแจ้งในความจริงทั้งหลายได้เลย

เพียงสงบตัวเท่านั้นก็เหมือนหินทับหญ้า เวลาหินทับอยู่หญ้าก็ไม่เกิด พอยกหินออกเท่านั้นหญ้าก็เกิด ถ้าเป็นปัญญาแล้วขุดคันมันทั้งรากไม่มีเหลือ ปัญญาเพื่อที่จะขุดคันตัวอุปาทานซึ่งฝังจมอยู่ตามรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือตามรูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส และถอนออกด้วยปัญญา จงพิจารณาให้ดีและถือเป็นที่จำเป็นเช่นเดียวกับสมถธรรมคือความสงบ

พิจารณาก็ครั้งก็หนอย่าไปนับอย่าไปค้ำนิงค้ำนวน สิ่งที่มีมุ่งหมาย สิ่งที่ต้องการอย่างยิ่งคือความรู้แจ้ง พิจารณาครั้งนี้ไม่แจ้งไม่ชัด พิจารณาอีกจนแจ้งจนชัด อย่าเอาเวล่ำเวลาเข้ามาทำลาย กำหนดเวลาเท่านั้นเวลาเท่านั้น กำหนดเท่านั้นครั้งเท่านั้นครั้ง มันเป็นเรื่องของโลกเป็นเรื่องของกิเลส ให้กำหนดลงสู่ความจริง ให้รู้จริงเห็นจริงด้วยการพิจารณาทางปัญญา จนแจ่มแจ้งชัดเจนแล้วปล่อยวางไป นั่นคือความจริง นี่เป็นธรรมดาแท้ ให้กำหนดอย่างนี้

ร่างกายก็แยกเข้าไป นับแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ดูให้ดี นี่คือความจริง มันหาความสุขความงามไม่ได้ หาความจริงถาวรไม่ได้ หาความสุขในร่างกายเหล่านี้ไม่เจอ

หา อุตตา คือเป็นตัวตนเราเขา พอที่จะยึดเป็นหลักเป็นฐาน เป็นที่พึ่งเป็นพึ่งตายได้ไม่ มี ท่านจึงว่า อนาคตา ตนทีไหน เป็นรากเป็นฐานทีไหน มันจะพึ่งอยู่ตลอดเวลา และมัน พึ่งของมันไปตลอดเวลาด้วยอำนาจแห่งอนิจธรรมบังคับอยู่แล้ว หวังเอาอะไรกับมัน

ดูเข้าไปให้ตลอดทั่วถึง บังคับจิต มีสติในขณะที่พิจารณา อย่าทำสักแต่ว่าทำแล้ว เร็ว ๆ ร้อน ๆ เกลไถลออกไปโน้นไปนี่ กลายเป็นสัญญาอารมณ์ และเป็นโลกเป็นกิเลสไป เสีย จะหาปัญญาความรู้แจ้งเห็นจริงไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นผลจะปรากฏเป็นความจริง ขึ้นมาได้อย่างไร เมื่อสติปัญญากลายเป็นสัญญาอารมณ์ไปตามโลกตามสงสาร ตาม กิเลสค้นหาไปเสีย ไม่มีทางที่จะได้รู้ได้เห็นในสิ่งที่ เป็นจริงอยู่ที่นี่ได้เลย จึงต้องอาศัย ความพยายาม เอาให้จริงให้จิงนักปฏิบัตินะ

อย่าไปคาดไปหมาย กว้างแคบ ลึกตื้น หยาบละเอียดทีไหนออกไปจากวงเบญจ ชันธุ์ กิเลสอยู่ในวงเบญจชันธุ์นี้ มีดก็มีดอยู่ที่นี้ ดิถอยู่ที่นี้ ทุกข์ร้อนอยู่ที่นี้ บีบบังคับ อยู่ที่นี้ ล้วนแล้วแต่อำนาจของกิเลส อำนาจของทุกข์ซึ่งเกิดจากความผลิตของกิเลสทั้ง มวล อยู่ในชันธุ์ในใจของเรา การพิจารณาจึงค้นคว้าวางไปให้เห็นตามความจริงของมัน

ดูภายนอกภายใน หนึ่งเป็นอย่างไร คลี่คลายออกให้เห็นตามความจริงไม่ได้มี ปลอมเลย สิ่งที่ปลอมว่าสวยว่างาม ว่าจริงถาวรนั้นคือเรื่องของกิเลสทั้งหมด มันปัก เสียบไว้หมดรอบอวัยวะทั้งภายในภายนอก หลอกหลอนว่าเป็นของน่ารักใคร่ชอบใจ เป็นของจีรังถาวร เป็นสมบัติอันพึงใจ มันพึงใจทีไหน หนึ่ง เนื้อ เอ็น กระดูก พึงใจที ไหน สิ่งทีพึงใจคือความหลุดลอยจากสิ่งเหล่านี้ พ้นจากสิ่งเหล่านี้ต่างหาก นั่นคือสิ่งที พึงใจดังพระพุทธเจ้าทั้งหลายท่านตรัสรู้ธรรม ท่านเบิกท่านเพิกท่านถอนสิ่งจอมปลอม ทั้งหมดเหล่านี้ ออก เหลือแต่ความรู้ตามเป็นจริงล้วน ๆ จิตก็ไม่เกาะไม่ยึด อุปาทานที เคยยึดมั่นถือมั่นในร่างกายหรือในชันธุ์นี้มานานเท่าไร ถอดถอนออกหมดด้วยพระ ปรีชาญาณหยั่งทราบตลอดทั่วถึง จึงกลายเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นมา เรานักปฏิบัติถ้าเดินตาม รอยทีพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้จะไปไหน ผลจะพึงเป็นที่พอใจโดยไม่ต้องสงสัย ใน การปฏิบัติธรรมให้ปฏิบัติอย่างนี้

พิจารณาให้แหลกละเอียด ถือร่างกายนี้เป็นสนามรบหรือเป็นเป้าหมายแห่งการ พิจารณา เป็นเวทีที่รบกับกิเลส ความยึดมั่นถือมั่น ความมืดบอดทั้งหลาย ด้วยปัญญา ความสอดส่องมองทะลุไปตามหลักธรรมคือหลักความจริง ให้เห็นไปทุกแง่ทุกมุมว่า เป็นความจริงล้วน ๆ ความปลอมก็จะขาดลอยไปโดยลำดับ เมื่อรู้แจ้งเห็นจริงเต็มหัวใจ แล้วยอมสลัดทิ้งทั้งอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นในรูปชันธุ์เป็นต้น ทั้งปล่อยวางการ พิจารณาชันธุ์คือรูปชันธุ์เสียได้ในขณะนั้น สิ่งใดทีสัมผัสสัมพันธ์กับใจควรพิจารณากัน ต่อไป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็พิจารณาในทำนองเดียวกันนี้ นอกจากเราจะ

แยกเรื่องอสุภะอสุภังออก กลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปตามขั้นของสภาวะธรรมซึ่งไม่เกี่ยวกับอสุภะอสุภังเหมือนร่างกาย ก็พิจารณาอย่างนั้น ความเข้าใจซึมซาบเข้าไป โดยลำดับลำดับ ร่างกายนี้พิจารณาจะออกมาชั่วคราวะยะ เพียงเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจเท่านั้น ไม่ได้พิจารณาเพื่อรู้แจ้งแทงทะลุ เพื่อถอดเพื่อถอนอุปาทานในร่างกาย เพราะรู้แล้ว พิจารณาพอแล้ว รู้ชัดภายในจิตใจว่าพอแล้ว ไม่มีใครบอกก็รู้

เวทนาที่เกิดขึ้นภายในร่างกาย มันก็ทำให้รู้ไปตามกัน นอกจากเวทนาทางใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ละเอียดกว่ากันเข้าไปอีก สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นอาการอันหนึ่งๆ ที่ออกมาจากใจ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นอาการ ฟังแต่ว่าอาการๆ มันเป็นอย่างไง มันเป็นอย่างจริงของจริงเมื่อไร เต็มไปด้วย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด มีอยู่เต็มตัวของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งนั้น และใช้ปัญญาพิจารณา อย่าสนใจกับกาลกับสถานที่กับเวลา เวลา อย่าสนใจกับโลกกับสงสารนี้ว่ามีกว้างแคบมีมากมีน้อยในบรรดาสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้ ยิ่งกว่าการสนใจกับการพิจารณาในงานของตนนี้ ประหนึ่งว่าโลกธาตุนี้ไม่มีอะไร มีเฉพาะงานที่สัมผัสสัมพันธ์กันอยู่ในเวลานี้เท่านั้น นั่นคือความพากเพียรโดยแท้จริง ในขั้นของจิตขั้นนี้เป็นอย่างนั้น

แม้ขั้นอื่นๆ ก็เหมือนกัน เช่น เราจะทำสมาธิภาวนา ก็ให้ปล่อยวางเสียทั้งหมด ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่พิจารณาและเคยเกี่ยวข้องกัน อย่าเป็นสัญญาอารมณ์กับมัน ให้มีแต่คำบริกรรมนี้เท่านั้น นอกนั้นเหมือนไม่มี เหมือนโลกไม่มี คือไม่คิดไม่ยุ่งไม่เกี่ยว ให้คิดให้ปรุงเฉพาะคำบริกรรมอันเดียวเท่านั้น แม้ขั้นเริ่มแรกก็เป็นเช่นนั้น ยิ่งเข้ามาขั้นอันละเอียด ขั้นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ด้วยแล้ว ก็ยิ่งเหมือนไม่มีอะไร มีเฉพาะสิ่งที่มาสัมผัสสัมพันธ์กันกับจิตกับสติปัญญา ให้รับรู้กันเป็นระยะๆ เกิดดับๆ เป็นระยะๆ ตามรู้ตามเห็นกันเป็นระยะๆ ชุดกันไปค้นกันมาอยู่อย่างนั้นเป็นระยะๆ จนกระทั่งรอบตัว

เมื่อรู้ชัดตามเป็นจริงทั้งรูป ทั้งเวทนาในขั้นรูปอันนี้ ทั้งสัญญาความจำได้หมายรู้ ทั้งสังขารที่คิดปรุงขึ้นยับเยิบๆ ทั้งวิญญาณความรับทราบจากสิ่งภายนอกแล้วสิ่งเหล่านี้จะมีปัญหาอะไร ก็มีแต่อาการที่ยิบเยิบๆ อยู่เพียงเท่านั้น จะถือเอาสาระสำคัญอะไรก็ได้ และรู้ชัดตามเป็นจริงด้วย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอาการเหล่านี้ด้วย จิตย่อมจะสัมผัสสัมพันธ์ตัวเข้าไปเรื่อยๆ สติปัญญาหมุนตัวเข้าไปๆ ที่นี้วงกว้างวงแคบของกิเลส จะเห็นได้ชัด ที่แรกมันยึดเยื้อยึดยาวไปหมด ระโยงระยางไปทั่วโลกดินแดนเราไม่เคยเห็น สัญญาอารมณ์มันก็ไปคาดไปหมาย ให้หลงยึดหลงถือหลงลมหลงแล้งไปหมดนั่นแล เราก็ยังยอมเชื่อมัน เขาพูดเรื่องอะไรๆ อยู่ที่ทวีป มันก็ไปยึดมาเป็นอารมณ์ ถือเป็นเหมือนของจริงของจริง ปันภาพขึ้นมาหลอกตนเองอยู่ทั้งวันทั้งคืนยืนเดินนั่งนอน นี่ตื่น

เงา เราก็ยังตื่นเงานั้น ๆ แล้วยังจะไปเสียดายความตื่นเงาของตนอย่างไรอีก ทีนี้ก็ยื่นเข้ามา เมื่อพิจารณาจู้แจ้งเห็นชัดแล้วก็ปล่อยเข้ามา เรื่องเงาไกล ๆ มันก็ปล่อยเข้ามา ตื่นเงาไกล ๆ ก็ปล่อยเข้ามา ๆ จนกระทั่งถึงธาตุถึงขั้นธัมม ปล่อยกันเข้าไปจนกระทั่งถึงใจ ปัญญา สอดแทรกเข้าไปภายในใจ

ตัวใจนั้นคือรังอวิชชา รังของภพของชาติ เมื่อถูกตัดขาดจากสิ่งเกี่ยวข้องกันหมด แล้วไม่มีทางออก สะพานของอวิชชา ทางเดินของอวิชชาก็คือตา หู จมูก ลิ้น กาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ได้ถูกตัดเข้าไปเป็นลำดับลำดาและตัดขาดจากกัน โดยสิ้นเชิง ยังเหลือแต่อวิชชาที่อยู่ในจิตที่เรียกว่าอุโมงค์ แล้วจ่อสติปัญญาชนาบลงไป ตรงนั้น นั่นคือสมมุติอันละเอียด นั่นคือสิ่งที่ติดอันละเอียด นั่นคือภพอันละเอียดอยู่ ตรงนั้น ภพอยู่ที่นั่น ชาติอยู่ที่นั่น ทุกข์อยู่ที่นั่น สติปัญญาฟาดฟันหั่นแหลกลงไป จนธรรมชาตินั้นแตกกระจายออกไปไม่มีเหลือแล้ว ความรู้นั้นแลที่ท่านเรียกว่าวิมุตติ

เมื่อสมมุติอันละเอียดคือ อวิชชาปจฺจยา สงฺขารฯ ได้ถูกทำลายลงไปแล้วด้วย สติปัญญาอันทันสมัย จิตวิมุตติก็แสดงตัวเต็มที่ไม่มียะไรเหมือน ขึ้นชื่อว่าสมมุติทั้งหมด ไม่มีอะไรเหมือน เพราะนั้นไม่ใช่สมมุติ นั่นเป็นวิมุตติ แม้จะอยู่ในธาตุในขั้นธัมมก็อยู่โดย หลักธรรมชาติอันมันดีของตนไม่ถูกบังคับบัญชา ไม่ต้องบังคับบัญชา ว่าอย่ายึดมั่น อย่าถือมั่น อย่าหลงนั้น นั่นเป็นสมมุติอย่ายึด แต่เป็นหลักธรรมชาติ จริยไครจรยเรฯ

ขั้นธัมมทั้งห้าซึ่งถือว่ายาคเณเป็นข้าศึก เพราะกิเลสพาให้เป็นข้าศึกก็กลายเป็นความจริงเสมอกันไป รูปก็จริง เวทนาในรูปขั้นธัมมได้แก่สุข ทุกข์ เฉย ๆ ก็จริง สัญญา ความจำ ได้หมายรู้ ก็สักแต่จำ ๆ ก็เป็นความจริง สังขารเพียงคิดปรุงยิบเย็บ ๆ เกิดไปพร้อมดับไปพร้อม เกิดกับดับพร้อม ก็เป็นความจริงอันหนึ่ง ๆ สักแต่ว่ารับทราบ ๆ แล้วดับไป ๆ ตามหลักธรรมชาติของมัน เพราะไม่มีตัวคอยยึดคอยถือ คอยเกาะคอยเกี่ยวให้ เป็นสิ่งที่ยึดยาวต่อไปเหมือนที่อวิชชาเป็นตัวการมีอยู่ เหล่านี้จึงกลายเป็นของจริงตาม หลักธรรมชาติของตน จิตที่บริสุทธิ์เต็มที่แล้วก็เป็นความจริงของตนเต็มภูมิ ระหว่างขั้นธัมมห้ากับจิตที่บริสุทธิ์อยู่ด้วยกัน ก็ไม่มีอะไรกระทบกระเทือนกัน กิเลสที่เคยให้ความกระทบกระเทือนต่อจิตใจมานานน้อยเป็นเวลานานเท่าไรก็ยุติ หรือสลายลงไปแล้วหมด ปัญหาตั้งแต่ขณะนั้นไป

ขั้นชื่อว่าปัญหาทั้งหมดที่เกี่ยวกับจิตดวงนั้น ไม่มีอีกต่อไปตลอดอนันตกาล นิพพานเที่ยง เที่ยงที่ตรงไหน เราค้นหาชิ หานิพพานเที่ยง ให้เห็นความจริงของ นิพพานเที่ยงแล้วก็หมดปัญหา ให้เห็นความจริงของศาสดาองค์เอกแต่ละองค์ ๆ แล้วก็หมดปัญหา ให้เห็น สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ทุก ๆ องค์ที่ท่านเป็น สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ มา ตั้งแต่กาลไหน ๆ เมื่อจิตเอกธรรมเอกแล้วก็หมดปัญหา ไม่มีอะไรผิดแปลกต่างกัน ขึ้น

ชื่อว่าจิตวิมุตติแล้วเป็นหลักธรรมชาติอันเดียวกันหมด หนีพพานเที่ยงก็หมดการหา
หนีพพานอยู่ที่ไหนก็หมดปัญหา พระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกท่านปรินิพพานแล้วท่านอยู่
ที่ไหนก็หมดปัญหาลงในขณะเดียวกัน เพราะธรรมชาตินั้นเป็นเครื่องยืนยันอย่าง
ประจักษ์ใจอยู่แล้ว สงสัยไปไหน เมื่อถึงขั้นไม่สงสัยจะบังคับให้สงสัยก็สงสัยไม่ได้ นั้น
ละความจริง จริงเสมอกัน

ที่เราทั้งหลายกราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อยู่เวลานี้กราบ
ธรรมชาตินั้นเอง ธรรมชาตินั้นเป็นจุดถ้าพูดว่าเป็นจุด เป็นหมายแห่งการยึดการ
เกาะของสัตว์โลกชาวพุทธเรา กล่าวเปล่งวาจาระลึกทางใจถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ จึงไม่เป็นโมฆะ เต็มไปด้วยเหตุด้วยผล เต็มไปด้วยอรรถด้วยธรรม เต็มไป
ด้วยความจริง ดังที่เราทั้งหลายได้กราบไหว้บูชามาเป็นประจำจิต

จงทำให้ถึงความจริงเถอะ พุทธ ธรรม สงฆ์ ธรรม คัจฉามิ นี้ จะเป็นธรรมแห่ง
เดียวอยู่กับใจดวงที่บริสุทธิ์นั้นไม่สงสัย อยู่ที่ไหนก็เหมือนกราบพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์อยู่ตลอดเวลา เมื่อถึงขั้นผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคตแล้วก็ป็นอันเดียวกัน
ไม่มีทางสงสัย แล้วที่นี้ เอ้า เทียบกันกับเรื่องความทุกข์ทั้งมวลที่เป็นตัวมหากัณฑ์ที่น่า
เข็ดหลาบ น่าขยะแขยง น่ากลัวอย่างยิ่ง กับสิ่งที่น่าพึงใจอย่างยิ่งนี้ว่า ปรหม สุข ๆ คุ่มค่า
กันใหม่ และคุ่มค่ากันกับความเพียรใหม่

ทุ่มความพากเพียรลงไป พึ่งเป็นพึ่งตายกับธรรม ทุกข์ยากลำบากไม่สนใจ
เพราะเป็นเรื่องของกิเลส การตะเกียกตะกายเพื่อหนีภัยจะถือเป็นความทุกข์ยากอยู่ต้อง
นอนจมอยู่กับภัย จะวิ่งจากเสือร้ายเพื่อความรอดตายของตัวเองกลัวจะลำบาก ก็ต้อง
ยอมให้เสือร้ายกัดกินเป็นอาหารเสียซิ เป็นยังไง ใครจะยอมให้เสือร้ายกัดกินเป็น
อาหาร ถ้ามีกำลังพอตะเกียกตะกายได้อยู่ เสือเป็นสิ่งที่น่ากลัวมากไม่ใช่เหรอ เสือทั้งตัว
ที่อ้าปากจะกัดอยู่แล้วนั้น กับเราทั้งคนที่จะเป็นอาหารของเสืออยู่เวลานั้น เมื่อกำลัง
วังชาชีวิตจิตใจยังมีอยู่ พอตะเกียกตะกายได้อยู่ ใครจะไปยอมให้เสือกัดกินเป็นอาหาร
เล่า นี่ก็เหมือนกัน มหากัณฑ์นี้ยิ่งร้ายกว่าเสืออีก ไม่รู้ก็หมิ่นก็แสนก็ล้านตัว เรา
ยังจะยอมให้มันกัดมันกิน มันบีบมันคั่นอยู่ตลอดไปอย่างนี้เหรอ สติปัญญากำลังวังชามี
อยู่ต้องตะเกียกตะกาย ความทุกข์ความลำบากไม่สนใจ ในขณะที่จะหนีให้รอดพ้นจาก
ภัยนั้น เหมือนกับจะหนีให้รอดพ้นจากความเป็นเหยื่อของเสือ ต้องตะเกียกตะกายสุดฝี
เท้า

ผู้ปฏิบัติตนเพื่อจะตะเกียกตะกายให้พ้นจากกิเลสอันเป็นภัยร้ายที่สุด เปรียบ
เหมือนเสือหรือยิ่งกว่าเสือนั้น ก็ต้องตะเกียกตะกายให้เต็มกำลังความสามารถของตน
ชีวิตหัวใจขาดที่ไหนขาดไป เอ้าตายก็ตาย ตายในแนวรบ ในแดนแห่งนักรบ ไม่ใช่แดน

แห่งนักหลบ หลบนั้นหลีกนี้ ให้กิเลสคาบเอาๆ กลืนเอาๆ ถือว่าตนเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดหรือนั้น ทำความเพียรอ่อนๆ แอๆ เหยาๆ แหยะๆ หาที่หลบหลีกปลีกตัวว่าตัวเป็นผู้ฉลาด ปลีกเข้าไปหากิเลสให้มันกลืนเอาๆ เป็นคนฉลาดแล้วหรือ เราต้องคิดแง่เหล่านี้ ไม่คิดไม่ได้

การกล่าวทั้งนี้ไม่ได้ว่าท่านผู้หนึ่งผู้ใด แต่ผลิตอุบายทั้งหลายขึ้นมาให้ท่านทั้งหลายได้นำไปคิด เพื่อต่อสู้ภัยที่มีอยู่ภายในหัวใจของตน ให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยเต็มสติกำลังความสามารถ ถ้าอุบายใดที่ควรจะได้ด้วยตนเอง นั้นละยังเป็นอุบายที่เหมาะสมยิ่งกว่าครูบาอาจารย์ที่หยิบยื่นให้เป็นไหนๆ และกินไม่หมด ใช้ไม่หมด พิจารณาเท่าไรไม่มีวันหมดวันสิ้นไปเลย ท่านจึงสอนให้พิจารณาทางด้านปัญญา จะหลุดพ้นด้วยปัญญานี้เท่านั้นเป็นสำคัญ เอาให้จริงให้จึงนักปฏิบัติ

อย่าทำเร็วๆ ร้อนๆ ให้ถื่องานนี้เป็นงานชั้นเอก เป็นงานคู่ชีวิตจิตใจ เป็นงานพึงเป็นพึ่งตาย งานที่จะหลุดพ้นจากเสื่อร้ายอันสำคัญ คืองานเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนานี้เท่านั้น งานนอกนั้นเป็นแต่เพียงอาศัยชั่วคราวชั่วคราว ไม่ถือเป็นสาระสำคัญอะไรมากนัก ยิ่งกว่างานคือการถอดถอนกิเลสให้แหลกแตกกระจายออกจากใจ คว้าเอาวิมุตติธรรมขึ้นมาครองตลอดอนันตกาล นี่เป็นงานที่เยี่ยม เป็นผลที่เยี่ยมไม่มีอะไรเสมอ จงพากันตั้งอกตั้งใจพิจารณา

หู ตา มีให้ดูซึ่งกันและกัน อย่าให้มีความขัดข้องยุ่งเหยิงหรือกระทบกระเทือนกันเป็นอันขาด นั้นเป็นกิเลสประเภทหยาบๆ เรามาตั้งใจประพฤติปฏิบัติ ให้มองดูหัวใจตนเอง อย่าไปตีความหมาย อย่าไปคิดถึงเรื่ององค์นั้นไม่ดี องค์นี้โง่ องค์นั้นฉลาด องค์นั้นไม่ดีอย่างนั้น องค์นี้ไม่ดีอย่างนี้ มากยิ่งกว่าการคิดถึงเรื่องเจตสิกธรรมของตนที่เสาะหาเรื่องราวอยู่ภายนอก ไม่ได้มามองดูความผิดความพลาดความเคลื่อนไหวของตัวของจิตว่าเป็นประการใดบ้าง ด้วยสติปัญญานั้นไม่ควรเลย ให้ดูตรงนี้ผู้ปฏิบัติ

หากมีเหตุมีผลหรือมีกาลอันควรที่จะควรแนะนำตักเตือนสั่งสอนกันได้ ให้ยอมรับซึ่งกันและกัน จึงเรียกว่าเป็นนักธรรมะ อย่าให้กิเลสมาแฝง อวดดิบอวดดีว่าตนรู้ตนฉลาดแล้วไม่ยอมลงใคร สอนก็ไม่ยอมรับ นั่นคือเรื่องของกิเลสไม่ยอมรับธรรม และเป็นข้าศึกต่อกันขึ้นมาก็เพราะกิเลสพาให้เป็นข้าศึก ไม่ใช่ธรรมพาให้เป็นข้าศึก

ผู้ที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ อยู่ด้วยกันจะมากจะน้อย อยู่ได้ทั้งนั้น เหมือนอวยวะเดียวกัน เพราะเจตนามุ่งอรรณวมุ่งธรรมด้วยกัน ความผิดความพลาดอาจมีได้ด้วยกัน แต่การมองกันในแง่อรรณแห่งธรรม มองกันในแง่ให้อภัยมองกันในแง่เมตตานี้เป็นธรรมล้วนๆ อยู่ด้วยกันได้ด้วยความผาสุกเย็นใจตลอดไป ตนเองก็ไม่เดือดร้อน ตนเองก็ไม่

สำคัญว่าตนเองสูงกว่าผู้หนึ่งผู้ใด นอกจากจะอยู่ด้วยความถูกต้องแห่งธรรมเท่านั้น นี่
เป็นความอยู่เป็นสุขระหว่างแห่งกันและกันที่มาอยู่ร่วมกัน

ข้อวัตรปฏิบัติก็ให้ตั้งหน้าตั้งตาประพฤติปฏิบัติ อย่าให้มีหนักมีเบาในรายนั้น
รายนี ตั้งหน้าตั้งตาทำความเห็นสารคุณจริง ๆ เพราะข้อวัตรปฏิบัตินี้ทำเพื่อเราด้วย
กันทั้งนั้น แม้จะเป็นกิจส่วนรวมก็คือเพื่อตัวเอง ๆ อยู่นั่นแล

การแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรจึงขอยุติเพียงแค่นี้